

Par B. Kupčas un L. Lapas rakstu “1905. gada revolūcija un garīgā veselība”

Latvijas historiogrāfijā joprojām nav pietiekami izpētīta 1905. gada revolūcijas tēma. Pirmā monogrāfija atjaunotajā Latvijā tika izdota tikai 2018. gadā, iezīmējot pozitīvu pavērsienu tēmas izpētē. Vēsturnieces Līgas Lapas nozīmīgajā pētījumā “Kaujinieki un mežabrāļi 1905. gada revolūcijā Latvijā” (Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2018) ir analizēta kaujinieku un mežabrāļu kustība, un tajā iezīmējas arī daudzas problēmas, kurām pētniecisko uzmanību varētu veltīt medicīnas vēsturnieki. Viena no tādām tēmām ir 1905. gada revolūcijas dalībnieku likteņi. Dažus no viņiem notikumu gaita vai pašu rīcība noveda psihiatriskajā slimnīcā Aleksandra Augstumos Rīgā. Pacientu slimību vēstures ir specifisks dokumentu veids, un mediķa skatījumam ir būtiska nozīme vēsturisko personību izpratnē.

Piedāvājam Latvijā pirmo darbu, kas paver perspektīvu šāda veida avotu izpētē. Publiski pirmo reizi klausītāji ar to tika iepazīstināti Rīgas Stradiņa universitātes zinātniskās konferences Medicīnas vēstures sekcijas sēdē 2018. gadā. Tādējādi ceram radīt pamatu diskusijai par slimības vēsturi izpētes jēgu un iespējamo nozīmi 1905. gada revolūcijas izpētē.

REDKOLĒGIJA

1905. gada revolūcija un garīgā veselība

Deviņpadsmitajā gadsimtā notikušo pilsonisko, buržuāziski demokrātisko revolūciju laikā un to iniciēto reformu rezultātā virkne Eiropas valstu bija kļuvušas par modernām industriālām valstīm. Reformas, kas skāra milzīgo multinacionālo Krievijas impēriju, galvenokārt bija saistītas ar dzimtbūtnieciskās iekārtas likvidāciju, kas beidzās ar personības atbrīvošanu un stimulēja saimniecisko aktivitāti. Savukārt 80. gadu reformu laikā tika realizēta agresīva rusifikācijas politika – t. s. nekrievu nācijas tika atstumtas no valsts pārvaldes, jo tika vērtētas kā otršķirīgas. Agrārais jautājums – nesamērīgi lieli muižnieku zemes īpašumi un tikpat nesamērīgais bezzemnieku daudzums – netika risināts. Pretstatā tam pilsētās notika strauji urbanizācijas procesi, strādnieki sāka cīnīties par savām ekonomiskajām un politiskajām tiesībām. Divdesmitā gadsimta sākumā bija izveidojusies situācija, kurā evolucionārais attīstības ceļš ar neelastīgu likumdošanu vairs nebija iespējams. Kā zināms, par 1905. gada revolūcijas katalizatoru kalpoja neveiksmīgais Krievijas–Japānas karš, kas beidzās ar Krievijas sakāvi.

Revolūciju ievadīja patvaldības vardarbīga izturēšanās pret strādnieku demonstrāciju Pēterburgā 1905. gada 9. janvārī, savukārt notikumus Latvijā ietekmēja demonstrācijas apšaušana Daugavmalā 1905. gada 13. janvārī. Revolucionāro notikumu priekšgalā nostājās vienīgais organizētais politiskais spēks – nelegālā sociāldemokrātiskā partija, kuras mērķis bija bruņota sacelšanās, kas ar radikālām metodēm gāztu pastāvošo iekārtu. Savukārt valsts vara apliecināja nevēlēšanos politiskos, ekonomiskos un sociālos jautājumus risināt konstruktīvi, bet gan vardarbīgā kārtā vērsās pret iedzīvotājiem, realizējot masveida represijas, īpaši soda ekspedīciju laikā, sākot ar 1905. gada decembra vidu. Vardarbība un radikālisms pamazām kļuva par cīņas metodi abām pusēm.

Pētot šīs tendences, Bostonas Universitātes profesore Anna Geifmane ir atzinusi, ka “19. un 20. gadsimta mijā veidojās Krievijas tautu kolektīvās identitātes sabrukums, kas radikāli izmainīja personību uzvedību. Pašniecīnāšanas, pašnoraidīšanas idejas viņi slēpa aiz ekstrēmiskām tendencēm”.¹ Šī doma ir radījusi interesi pētīt 1905. gada revolūcijas dalībnieku, iespējams, līdzīgas psihiskas dabas izpausmes Latvijā.

Materiāls un metodes

Lai iegūtu datus par 1905. gada revolūcijas dalībnieku psihisko veselību, ir pētīti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumenti, kuru ievērojamu daļu veido Krievijas impērijas represīvo valsts iestāžu – policijas, žandarmērijas un tiesu resoru – dokumenti.² No tiem tika iegūta informācija par personām, kuras bija apsūdzētas par piedalīšanos 1905. gada revolūcijā un kuras nodarījumu izmeklēšanas gaitā nonākušas un ārstētas Aleksandra Augstumu (psihiatriskajā) slimnīcā Rīgā.

Lai vērtētu šīs psihiatriskās slimnīcas pacientu stāvokli, tajā periodā tika veidots konslijs, kurā ietilpa divi vai trīs Rīgas apgabaltiesas izmeklēšanas tiesneši, prokurors un trīs dažādu profesiju ārsti. Pacientus rūpīgi iztaujāja, viņu atbildes tika sīki protokolētas, un rezultāti apkopoti ar norādi – ārstu ekspertu slēdziens ir atbalstāms vai nav atbalstāms. Personu diagnostika balstījās uz datiem no dzīves, uzvedības īpatnībām un atsevišķiem simptomiem. 1905. gada revolūcijas laikā Krievijā vēl nebija izstrādāta garīgo slimību nomenklatūra.³ Biežākie slimību vērtējumi bija: vājprātīgs, zaudējis prātu, plānprātīgs, apziņas aptumšošanās, bet retāk – *dementia praecox* (mūsdienu izpratnē paranoīda šizofrēnija).

¹ Anna Geifman, “Psychohistorical approaches to 1905 radicalism”, in *The Russian Revolution of 1905. Centenary Perspectives* (London; New York: Routledge, 2012): 13.

² Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LNA LVVA), 117. fonds (Rīgas apgabaltiesas prokurors), 4568. fonds (Vidzemes guberņas Žandarmērijas pārvalde), 4569. fonds (Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvalde), 5570. fonds (Biedrība “Piektais gads”), 6989. fonds (Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kanceleja).

³ Ieva Lībiete, *Psihiatrijas attīstība Latvijā no 1918. līdz 1940. gadam. Promocijas darbs medicīnas doktora zinātniskā grāda iegūšanai* (Rīga: RSU, 2014), 103, https://www.rsu.lv/sites/default/files/dissertations/1%20Lībiete_promocijas%20darbs.pdf

Rezultāti

Kopumā tika izskatīti 26 tiesu protokoli, no kuriem 12 ietvēra datus par šo personu lomu un dalību 1905. gada revolūcijā un psihisko stāvokli izpētes brīdī. Pētījuma un datu analīzes gaitā tika izdalītas trīs pacientu grupas.

I grupa. Četru personu slimību vēsturēs minētie apraksti un diagnostiskie slēdzieni liecina par viņu garīgo slimību – *dementia praecox*:

- Alfrēds Caune – 19 g. v., Veccauces pagasta zemnieks, kas tika saukts pie atbildības par nelikumīgu sprāgstvielu glabāšanu un lietošanu. Apsūdzētais cietis no garīgas dabas traucējumiem, nosūtīts ārstēties uz psihiatrisko slimnīcu Maskavā, kur 1909. gadā miris.⁴
- Romans Repulis – 20 g. v., Valkas apriņķa Kalnamuižas pagasta zemnieks. 1905. gadā veicis bruņotu uzbrukumu valsts dzērienu pārdotavām. Iegūto naudu nodzēris un notriecis ar prostitutām. Atkārtotas laupīšanas situācijā aizturēts un vēlāk ievietots slimnīcā. Pratināšanas gaitā paudis murgu idejas, viņam rādījušās halucinācijas. Vēlāk ar Rīgas apgabaltiesas 1907. gada 30. marta lēmumu tika atzīts par nepieskaitāmu.⁵
- Voldemārs Ozoliņš (Muižkungs) – 25 g. v., no Rīgas apriņķa Ķeipenes pagasta, R. Dēliņa kaujinieku pulciņa dalībnieks. Nogalinājis gorodovoju, viņu sadurot ar nazi. Izmeklēšanas gaitā konstatētas vājprāta pazīmes – murgi, halucinācijas. Ievietots Aleksandra Augstumu slimnīcā, visu laiku klusējis, runājot sevi dēvējis par dieva dēlu.⁶
- Oto Hincenbergs – 17 g. v., reālskolas audzēknis Rīgā, ticis apsūdzēts par piedalīšanos vairākās laupīšanās un atentātos, izmeklētas gara spējas, novērtēts kā ārstējams garīgi slimo ārstēšanas iestādē, bet pēc tam 1909. gada 31. oktobrī notiesāts uz deviņiem gadiem cietumā.⁷

⁴ LNA LVVA, 117-1-1635, 16, 134, 139, 151; *ibid.*, 4568-1-1637, 255; *ibid.*, 1639, 1–3.

⁵ *Ibid.*, 117-1-1131, 94, 151, 215.

⁶ *Ibid.*, 117-1-1396, 189; *ibid.*, 117-1-1716, 69, 73, 92.

⁷ *Ibid.*, 117-1-283, 4, 24, 27, 64.

II grupa. Personas, kas, iespējams, bija simulanti, par ko liecina arī anamnesticie dati:

- Andrejs Kalniņš – 24 g. v., Cesvaines pagasta zemnieks, apsūdzēts Latviešu sociāldemokrātu savienības lietā, viņa dzīvoklī atrastas bumbas. 1906. gada 16. septembrī ievietots Aleksandra Augstumu slimnīcā, paudis nospiešanas un murgu idejas. 1906. gada 13. oktobrī no slimnīcas aizbēdzis.⁸
- Alberts Ozols (Lips Tuliāns) – 22 g. v., par piedalīšanos kaujinieku operācijās 1906. gada 17. martā viņam piespriests nāvessods, kas ticis aizstāts ar 20 gadiem katorgā. Sākoties tiesas prāvai par citiem nodarījumiem, saslimis un ievietots Aleksandra Augstumu slimnīcā. 1906. gada 15. oktobrī no turienes izbēdzis un emigrējis uz Ameriku.⁹
- Jānis Greste – 30 g. v., skolotājs Valmierā. Aizdomās par to, ka iekļauts nošaujamo revolucionāru sarakstā, notēlojis sajukušu un paslēpies Pleskavas trakonamā.

Par piedzīvoto psihiatriskajā slimnīcā 1905. gada beigās Jānis Greste rakstījis stāstā “Trakonamā”:

“Pieklājīgā sabiedrībā jau tā nerunā. Tur saka: psihiatriskā slimnīca. Ja jums šis vārds labāk patīk, tad es stāstīšu, kā es nokļuvu psihiatriskā trakonamā. [...]”

1905. gada decembra beigās. Vakaros ugunsgrēku blāzmas: dedzina mājas. Stāsta, kur, cikos, kas nošauts. [...] Pie Valmieras stacijas mani arī būtu sagaidījusi nošaušana [...]. Aizbēgu uz Pleskavu. [...] Zināju, ka Valmierā manu dzīvokli kratījuši, mani meklējuši. [...] Un tad nolēmu, ka visdrošāk noslēpties trakonamā starp jukušiem. Pleskavā savam brālēnam veterinārārstam Rūdolfam Goldbergam saku: “Rūdi, ved mani! Tu esi dakteris, kaut arī četrkāju lopiņu dakteris. Ved mani pie divkājaino daktera. Tu mācēsi iestāstīt, kurā vietā man tas dullums iemeties.”

Un tad tumšā janvāra vakarā mēs braucām. [...] Es sēdēju kā mēms [...] [...]

Un tur aiz vaļējām durvīm stāv mazs vīriņš ar zilu brilli. [...] Nosēdināja mani pie galda Rūdim līdzās. [...] Reizēm es noķēru uz sevi vērstu daktera skatu pāri zilās brillēs stūrim. [...] Tā tas vilkās

⁸ LNA LVVA, 4568-1-1636, 24, 34, 204.

⁹ *Ibid.*, 117-1-1961, 88, 89; *ibid.*, 4568-8-13, 62.

bezgala ilgi. Jutu, ka tas ir pārbaudījums. Dakterim nepaslīdēja garām neviens mana kustība, neviens skaņa. Bet neko vairāk, izņemot “a?”, “да” vai “нет” [attiecīgi “ko?”, “jā” vai “nē” – *red. piez.*] – no manis laukā nedabūja. [..]

Es biju pareizu stilu uztvēris: netrakot, bet arī nereagēt uz apkārtni. *Тихое помешательство* – smaga grūtsirdība – tā sauca manu kaiti. [..]

Nedēļām slimnieks turas labi – kā vesels cilvēks, bet tad piepeši izpaužas viņa slimība, uznāk lēkme.

Es neredzēju divus, kuriem slimība būtu vienādi izpaudusies. Mums bija Pēteris Lielais, kas stājās pozā un kļiedza “величество!” [augstība – *red. piez.*]. Bija viens ar vajāšanas māniju. [..]

Ārsta stāvoklis dīvains. Viņš runā tikpat muļķīgi kā slimie. Viņš zina katra kaiti un runā līdzi, lai ar strīdiem slimnieku neuztrauktu. [..]

Iedzīvojos, sāka patikt. Interesanta pasaule. Katrs savāds. Katra diena nesa ko jaunu. [..]

Un tad vienā dienā, kad popa vairs nebija, ienāca, kā parasts, dakteris, sargs un feldšeris. [..]

Palikām ar dakteri divatā. Viņš sāk ar mani prātīgi runāt, sak, tur Vidzemē nu ejot raibi. Tur soda ekspedīcijas dedzinot, šaujot. Labi tam, kas tur neesot. Lai es vairoties no sievietes – ārsta, ka viņa ko nepamanot. Viņš man zāles parakstīšot, bet es varot tās nedzert. Mani ārstēšot ar vannām. [..]

No sarunas es sapratu: “Es tevi neizdošu, tikai esi pats uzmanīgs!”

Tad mani ieskaitīja plānprātiņu grupā (юродивые). [..]

No tā laika es zinu, ka man nedara nekādas pūles tēlot plānprātiņu. Tā mani citi i nenoķēra – izņemot direktoru. [..]

Vai zināt ko? Trakonamā pavadītais laiks man nav sliktā atmiņā. Arī tur bija cilvēki un pa starpai jauki cilvēki.”¹⁰

III grupa. Pieci pacienti, kuri saslima tiesvedības gaitā, kad tika pratināti un spīdzināti. Pēc mūsdienu slimību klasifikācijas tās būtu vērtējamas kā reaktīvas psihozes vai psihotraumu provocēti psihisku slimību saasinājumi:

- Kārlis Freits – pēc spīdzināšanas slepenpolicijā 1906. gadā zaudējis prātu, ārstējies Sokolova klīnikā Torņakalnā.¹¹

¹⁰ Jānis Greste, *Krist un celties. Autobiogrāfiski tēlojumi, portreti un vēstules* (Rīga: Zvaigzne, 1990), 104–116.

¹¹ LNA LVVA, 5570-1-41, 224, 225; *ibid.*, 5570-1-164, 19.

- Krišjānis Grīnvalds – no Sieksātes pagasta, 1905. gadā izplatījis nelegālo literatūru, pēc miesassoda izpildīšanas sajucis prātā, ārstēties vājrātīgo iestādē Liepājā.¹²
- Eduards Malta – 30 g. v., Gudenieku pagasta skolotājs, rīcības komitejas loceklis Aizputē, apcietināts, administratīvā kārtā izsūtīts uz Krieviju, aizbēdzis uz Vāciju, kur 1914. gada 9. janvārī nervu sabrukumā izdarījis pašnāvību.¹³
- Hermanis Markovskis – 20 g. v., Liepājas–Romnu dzelzceļa strādnieks. Organizējis pasta darbinieku streiku un ekspropriējis naudu sociāldemokrātijai. 1906. gada 18. aprīlī notiesāts uz nāvi pakarot. Cietumā sajucis prātā, 1906. gada 20. jūnijā nošauts.¹⁴
- Reinis Circenis – 21 g. v., Lēdmanes pagasta zemnieks, piedalījies daudzās kaujinieku operācijās, izmeklēšanas laikā sācis nesakarīgi runāt, nosūtīts uz izmeklēšanu. 1907. gada 5. februārī notiesāts uz astoņiem gadiem katorgā, miris laikā, kad ticis sūtīts pa etapu uz Krieviju.¹⁵

Secinājumi

Revolūcijas atplūdi, soda ekspedīciju darbība, represijas, vajāšanas, tuvinieku apdraudējums 1905. gada revolūcijas dalībniekiem bija smagas psihotraumas, kas, iespējams, darbojās kā riska faktori un provocēja dažādas psihiskas slimības. Ir ticami, ka daļa personu bija simulanti, kurus, iespējams, slepeni atbalstīja slimnīcas personāls un veicināja viņu izbēgšanu no ārstniecības iestādes. Vēlāk šie atbalstītāji tika sodīti.

¹² LNA LVVA, 5570-1-46, 269.

¹³ *Ibid.*, 5570-1-83, 150, 150. lp. o. p.

¹⁴ Sigurds Ziemelis, galv. red., *Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata* (Rīga: Avots, 1980), 1. s. 2. d.: 58.

¹⁵ LNA LVVA, 117-1-1406, 4, 5; *ibid.*, 117-1-1823, 57.

Biruta Kupča

Dr. med., emeritētā profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Psihiatrijas un narkoloģijas katedra / *Professor Emeritus, Department of Psychiatry and Narcology at Rīga Stradiņš University*

Līga Lapa

Dr. hist., pētnieka p. i., Latvijas Universitāte, Latvijas vēstures institūts / *Institute of Latvian History at University of Latvia*